

РОЗДІЛ VII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 34 (091) (4/9): 343. 985

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВІДУВАЛЬНОГО ОПИТУВАННЯ (З КІНЦЯ XVII СТОЛІТТЯ ДО ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ)

Геращенко О.С., доцент

Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті розглянуто процес розвитку розвідувального опитування та його нормативно-правова регламентація в різні історичні періоди.

Ключові слова: історичний розвиток оперативно-розшукової діяльності, історичний аналіз розвідувального опитування, поліцейський апарат державної влади.

Геращенко А.С. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНОГО ОПРОСА (С КОНЦА XVII ВЕКА ДО НАЧАЛА XX ВЕКА) / Одесский государственный университет внутренних дел, Украина

Рассмотрен процесс развития разведывательного опроса и его нормативно-правовая регламентация в разные исторические периоды.

Ключевые слова: историческое развитие оперативно-розыскной деятельности, исторический анализ разведывательного опроса, полицейский аппарат государственной власти.

Gerashchenko A.S. RETROSPECTIVE ANALYSIS OF RECONNAISSANCE QUESTIONING (FROM THE END XVII CENTURY TO BEGINNING XX CENTURY) / Odesa state university of internal affairs, Ukraine

The process of development of the reconnaissance questioning and its normatively-legal regulation in different historical periods were considered.

Key words: historical development of operative-searching activity, historical analysis of the reconnaissance questioning, police machine of state power.

На різних етапах розвитку суспільства застосовувалися таємні методи отримання інформації, які набагато пізніше знайшли своє відображення в нормативних документах. Тому розвиток сучасної правової регламентації ОРД залежить не тільки від сьогодення, а й від врахування історичного досвіду. Розвідувальне опитування в кінці XVII ст. уже було одним з основних розшукових заходів, здійснювалось у різних видах і мало різну назву – опитування, розпитування, обшук «обхідних» людей, «повальний обшук», допит та ін.

Питаннями ретроспективного аналізу розвідувального опитування та правової регламентації ОРД, займалися такі вчені, як О.М. Бандурка, А.І. Бастрікін, В.Д. Берназ, Н.П. Водько, К.К. Горяїнов, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.І. Елінський, І.Ф. Крилов, Р.С. Мулукаєв, В.І. Полубінський, Ю.І. Римаренко, Е.П. Січінський, В.Н. Чісников, А.Є. Чечетін та ін.

Метою нашої статті є ретроспективний аналіз розвідувального опитування з кінця XVII ст. до початку XX ст.

Завданнями є дослідження нормативно-правової регламентації розвідувального опитування в ОРД.

За часів царювання Петра I (1682-1725 роки) проводяться зміни в кримінально-правовій і процесуальній сферах. Також він разом з активною правотворчою діяльністю, дотримувався і колишніх правил, закладених ще в Соборному Укладенні 1649 р. [1], яке особливу увагу приділяло розшуковому процесу за так званими «государевими справами».

Преображенський наказ [2] створений Петром I у 1686 р. використовувався царем у боротьбі за владу. З 1695 р. наказ видав охороною порядку в Москві, розслідував особливо важливі судові справи. З 1697 р. отримав право розслідування і суду по політичним злочинам. Користувався

прихильністю царя, який постійно одержував звіти, протоколи і сам брав участь в опитуваннях, виносив або скасовував вироки. Співробітники Наказу, розслідуючи справи, виїжджали на місце пригоди, для розшуку і затримки осіб, проведення «повальних» обшуків (опитування населення).

Уже на початку свого царювання Петро I робить рішучий крок у бік розшуку. Указ від 21 лютого 1697 р. «Про скасування у судних справах очних ставок, про проведення замість них розпитування й розшуку, про свідків, присягу, покарання лжесвідків...» [3]. Цей указ містить принципові положення про розшук, в ньому обґрунтовуються скасування судів і очних ставок, та водиться замість них опитування і розшук.

Указом «Про безперешкодний розшук, переслідування сищиками злодіїв, розбійників і їх спільників» від 12 жовтня 1711 р. [4, 34], був відновлений раніше скасований інститут сищиків. Указ визначав про те, що повинні «сищики злодіїв і розбійників ганяти і ловити». У той час сищики при розслідуванні справ користувалися такими методами розшуку, як «язична мовка» (опитування свідків і аналіз чуток) та пошук речових доказів.

В історії політичного розшуку Росії в XVIII столітті, багато було присвячено застосуванню опитування. У той період його називали «розшуком» маючи на увазі частину розслідування справи, що проводилася до початку застосування тортур. Звичайно розшук починався з «розпитування у дйби», це опитування в камері тортур, без катувань. «Розпитування з пристрастю», це опитування в камері тортур, уже з застосуванням катування (С.В. Анісімов [5, 280; 281]).

Таким чином в епоху Петра I намітилися такі характерні тенденції, як початок юридичного оформлення негласних методів розшуку та переорієнтація розшуку на боротьбу з державними злочинами. Також у результаті проведених реформ відбулося становлення поліції, визначені основні її функції.

Катерина II (1762-1796 роках) Указом від 4 липня 1763 р. покладає на особливу Експедицію, розшук у Санкт-Петербургу і повітах злочинців та розбійників. У цьому ж році було створено Розшуковий наказ в Москві, пізніше його повноваження перейшли до канцелярії Розшукової експедиції, де при розкритті злочинів застосовувалися опитування «із пристрастю».

Також Катерина II затвердила важливий документ у становленні поліції і розшуку Статут благочиння [3] від 8 квітня 1782 р., згідно з яким у всіх містах створювався адміністративно-поліцейський орган, – «управа благочиння або поліцейська», яка складалася з городничого, двох приставів і ратманів. Розшук і проведення дізнання Статут благочиння покладав на поліцейські частини, на які ділилися міста, на чолі із приватним приставом. При отриманні повідомлення про злочин, він був зобов'язаний провести опитування і дізнатися, що трапилося, знайти докази гласними або негласними заходами та все занести до протоколу.

Законодавчу регламентацію в XVIII столітті одержує не тільки загальний порядок кримінального судочинства, а й проведення окремих розшукових заходів. Як самостійні заходи, окрім опитування заявника, підозрюваних і свідків, виділялися очні ставки (постановка з очей на очі), обшук, арешт і наведення довідок. По кожній заяві проводився розшук підозрюваних шляхом «повального обшуку» (поголовного опитування) місцевих жителів, після чого проводилося затримання підозрюваних.

Значною подією в організації служби розшуку на початку XIX ст., став підписаний імператором Олександром I маніфест «Про устанovu міністерств» [6], від 20 вересня 1802 р., яким було створено декілька міністерств, зокрема і Міністерство внутрішніх справ (надалі – МВС). До обов'язків МВС, крім управління поліцейськими органами, було встановлено пектися про повсякденний добробут народу, підтримка спокою, боротьба з біглими й дезертирами, взяття під варту та ін. Спеціального органу для розслідування кримінальних злочинів у його системі не було, робота проводилася в основному гласними методами, такими як опитуванням свідків та ін.

У той же час існувала Особлива секретна поліція, в її обов'язки входив політичний розшук. Працівники якої слухали, розпитували, вивідували, їх цікавили чутки про все, що розповсюджувалося в народі. Тобто тут йдеться про негласну форму опитування населення.

У зв'язку з ростом опозиції царизму, і зокрема з боку дворянства, потрібний був сильний постійний апарат політичної поліції. Під впливом соціально-політичних процесів, що відбуваються, у Росії урядові й державні чиновники починають розуміти про необхідність змін у проведенні розшуку і слідства, удосконалювання методів і заходів боротьби зі злочинністю.

25 червня 1826 р. створено корпус жандармів, обов'язками якого було отримання суспільної думки населення, яку вони збирали за допомогою опитування різних категорій громадян. 3 липня 1826 р. політична поліція передана у ведення Третього відділення. Головним завданням відділення була «охорона устою державного життя», воно мало широку компетенцію й права, такі як опитування, спостереження й таємний нагляд (С.А. Воронцов [7, 96]).

У 1832 р. основним нормативно-правовим актом країни став Звід законів Російської імперії [8], де кримінальним законам був присвячений XV том. Відповідно до Зводу розслідування кримінальних справ поділялося на три етапи: слідство, суд та виконання вироку. Слідство розділялося на попереднє й формальне. Попереднє слідство й розшукові заходи по справі починалися при: повідомленнях про злочин; зі скарг потерпілих, явки з повинною та ін. Завданням формального слідства було встановити, хто потерпілий, яким способом, коли, де і хто скоїв злочин. Усі зібрані докази фіксувалися в протоколах. Закон вимагав проводити розслідування через ретельне опитування і уважне спостереження за діями підсудного.

У 1860 р. виданий наказ поліції «Про порядок первісного розслідування злочинів і провин» [9, 82], у пункті 11 якого визначалося, що становий пристав, при отриманні інформації про злочин, зобов'язаний був розпитати заявника, а потім провести негласний розшук, «словесне розпитування» (опитування), негласне спостереження за обвинуваченим, щоб впевнитися в дійсності інформації.

20 листопада 1864 р. затверджено Статут кримінального судочинства Російської імперії [10] (надалі – СКС), який відіграв важливу роль у розвитку кримінального судочинства та суттєво вплинув на взаємозв'язок розшуку і кримінального процесу. За СКС розслідування обставин злочину поділялося на три частини: дізнання (розшук), попереднє слідство й слідство судове. Стаття 254 СКС визначала заходи дізнання: всі відомості збиралися із застосуванням розшуку, «словесного розпитування» (опитування) та негласного спостереження. У статті 454 СКС визначалося, якщо необхідно для справи зібрати відомості про заняття, зв'язки й спосіб життя обвинувачуваного, то застосовувалося дізнання через «обхідних людей», тобто опитування місцевих жителів.

Отже, у даних нормах СКС розшук одержав своє законодавче закріплення, як один з видів поліцейського дізнання, заснованого на таємних методах розслідування, що включають у себе «словесне розпитування», негласне спостереження, а також інші заходи, тобто за своїм змістом він був досить близький сучасному поняттю оперативно-розшукові заходи.

Значний ріст злочинності у великих містах імперії в середині XIX століття і відсутність дійових заходів по боротьбі з нею, змусили уряд в 1866 р. у м. Санкт-Петербурзі, потім у м. Київ, заснували розшукову поліцію.

9 вересня 1867 р. видана «Інструкція околдочним наглядачам м. Санкт-Петербург» [9, 64] (сучасні дільничні), у пункті 9 якої визначалося, що при проведенні дізнання околдочні наглядачі керувалися загальними правилами, зазначеними в статтях 253, 254 СКС 1864 р., тобто збирали необхідну інформацію негласно, використовуючи знання місцевих жителів, у тому числі із застосуванням розвідувального опитування.

До структури політичної поліції в кінці XIX ст. входив Окремий корпус жандармів, який визначалася Положенням «Про Окремий корпус жандармів» [11] від 9 вересня 1867 р. В Україні в 70-90-ті роки XIX століття територіальні органи корпусу жандармів були представлені дев'ятьма губернськими жандармськими управліннями (надалі – ГЖУ) і жандармським управлінням м. Одеси. Однією з основних функцій ГЖУ був, нагляд за духом населення та за напрямом політичних ідей, а також здійснювали негласний нагляд за особами політично неблагонадійними. На практиці ж інформація, зібрана поліцією з оперативно-розшукових джерел (через поліцейських агентів і провокаторів, за допомогою стеження, розвідувального опитування та ін.), використовувалися для адміністративних репресій, коли не вистачало доказів для судового процесу.

Судова реформа 1864 р. істотно вплинула і на функції жандармерії. Нові Судові статuti про жандармів взагалі не згадували, і корпус опинився в безглуздому положенні, оскільки не було зрозуміле, яким нормативним актом регулюється його діяльність. Ця ситуація була виправлена ухваленням «Правил про порядок дій чинів Корпусу жандармів по розслідуванню злочинів» [11] від 19 травня 1871 р. Цей акт вводив жандармерію в число учасників кримінального процесу, надавши їй право проведення дізнання по державних і кримінальних злочинах, причому жандармам ставилося в обов'язок сприяти прокуратурі і поліції у виявленні кримінальних злочинів.

У тих випадках, коли до прибуття поліції сліди злочину могли зникнути, а підозрюваний зникнути, жандарми були зобов'язані вжити заходів щодо збереження слідів і затримання підозрюваного. Спеціальний розділ Правил визначав порядок проведення дізнань по державних злочинах, у ході яких жандарми мали право здійснювати ряд слідчих дій – огляди, опитування, обшуки і виймки.

Тут йдеться вже про процесуальне оформлення опитування як самостійного заходу. У зв'язку з цим, належна увага в діяльності жандармських чинів приділялася безпосередньому спілкуванню з населенням – проведенню опитування громадян та посадових осіб.

В Україні створили спеціалізований підрозділ по боротьбі з кримінальною злочинністю в березні 1873 р., при Київській міській поліції була сформована розшукова частина, яка через рік припинила існування через припинення фінансування. І лише в 1880 р. знову була відновлена її робота [10, 15].

3 грудня 1883 р. затверджено Положення «Про устрій Секретної поліції в Імперії» [12], на підставі якого в найбільш великих містах створювалися розшукові відділення. Основою діяльності їх була агентурна робота, вони порушували сварки між різними революційними групами, розповсюджували чутки, звинувачували небезпечних революціонерів у шпигунстві та ін.

В «Інструкції МВС поліцейським урядникам» [9, 102] від 28 липня 1887 р. у пункті 44 визначалося, що для проведення розшуку при отриманні урядником інформації про злочин, він спочатку сповіщає станового пристава, потім з'ясовує, яким чином воно було скоєно, у який день, час, хто потерпілий, підозрюваний, і вжити розшукових заходів для затримки підозрюваного та збереження слідів. Вся інформація отримувалася за допомогою опитування і передавалася становому приставу.

До реформи поліцейських органів 6 серпня 1880 р. царське законодавство Російської імперії, до складу якої на той час входила територія сучасної України, не знало спеціальних органів, які б займалися карним розшуком. Розшукову діяльність до цієї реформи фактично здійснювали органи дізнання загальної поліції, а також судові слідчі.

На початку ХХ ст. рівень кримінальної злочинності продовжував неухильно рости. Його щорічний приріст складав у перше десятиліття 7%. Число засуджених окружними судами з 1899 по 1908 рр. збільшилося на 66%. При цьому, за даними Міністерства юстиції, щорічно 31% всіх розслідувань у кримінальних справах припинявся внаслідок низького рівня оперативно-розшукової роботи, що проводилася поліцією [13, 75].

Стурбований таким станом справ, уряд вимушений був приймати термінові заходи для посилення боротьби із злочинністю. Організацію й діяльність розшукової поліції в м. Києві регламентувала «Інструкція чинам Київської розшукової поліції» [14] від 3 січня 1905 р., у § 89 якої зазначалося, що дізнання по злочинах необхідно було проводити, по можливості, негласно, всебічно, а також необхідно було перевіряти будь-яку отриману по справі агентурну інформацію, і найбільш достовірну – використовувати для проведення дізнання. Це був один із перших нормативно-правових актів у Російській імперії, який регламентував загальні аспекти організації і діяльності розшукового відділення.

Заслужовують на увагу і новачки в організації розшукових підрозділів і в інших областях, де ще до видання закону про організацію розшукової частини вперше почали створювати розшукові відділення в повітах.

Таким чином, у зв'язку із зростанням кримінальної злочинності, як слідства урбанізації і кризи, назривала необхідність прийняття законодавчого акта про створення органів карного розшуку. 6 липня 1908 р. з'явився закон «Про організацію розшукової частини» [15, 5-6], який в історії розшуку займає особливе місце. Саме він уперше на законодавчому рівні затвердив службу карного розшуку. Згідно з цим законом у містах і повітах при поліцейських управліннях створювалися розшукові відділення, які, окрім оперативно-розшукових діяльності, повинні були проводити дізнання по кримінальних злочинах. Це було перше в історії достатньо повне законодавче закріплення оперативно-розшукової діяльності і надання їй легітимності. Створення правової основи діяльності розшукових відділень дозволило значно підвищити рівень карного розшуку. У цей період вперше були запроваджені принципи спеціалізації (лінійний принцип) у розшуковій роботі; антропометрична і дактилоскопічна реєстрація злочинців; фотографування; нова система обліку злочинів по трьох категоріях тяжкості.

Аналізуючи історичні й правові документи з *кінця XVII століття до початку XX століття*, необхідно визначити, що розвідувальне опитування, як самостійний захід, проводилося гласно і негласно і було одним з головних джерел інформування поліції для попередження, розкриття та розслідування злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соборное уложение закон 1649 года [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/1649.htm>.
2. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]: Преображенский приказ – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/bse/article/00062/38600.htm>.
3. Титов Ю.П. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период [Электронный ресурс]: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов / Ю.П. Титов, О.И. Чистяков. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: http://www.lawyer.ru/books/history_state_and_right_ussr/16.
4. Мулукаев Р.С. Сказ о сыске [Текст] / Р.С. Мулукаев, В.И. Полубинский // Советская милиция. – 1990. – № 5. – С. 45.
5. Анисимов Е.В. Русская пытка. Политический сыск в России XVIII века [Текст] / Е.В. Анисимов. – Спб.: Норинт, 2004. – 464 с.
6. Манифест об учреждении министерств 1802 г. [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://www.history.ru/content/view/1199/87/>
7. Воронцов С.А. Правоохранительные органы и спецслужбы Российской Федерации. История и современность [Текст] / С.А. Воронцов. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 704 с.
8. Свод Законов Российской Империи Том XV [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/>.
9. Антология сыска: от полиции к внешней разведке: в 14 т. – К.: Знання України, 2006. – Т. 1: Уголовный сыск : документы и материалы (XI – нач. XX ст.) / сост.: Ю.И. Римаренко, Е.М. Моисеев, В.Н. Чисников. – 2006. – 612 с.
10. Устав уголовного судопроизводства 20 ноября 1864 года [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=1103.
11. Положение об Отдельном корпусе жандармов от 9 сентября 1867 г. [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: revolution.allbest.ru/dlt/unpack.cgi?n=157930&captcha_n=1.
12. Положение "Об устройстве Секретной полиции в Империи" от 3 декабря 1883 г. [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/18821203polic.html>.
13. Мулукаев Р.С. Полиция в России (IX в. – нач. XX в.) [Текст] / Р.С. Мулукаев. – Н-Новгород: 1993. – 102 с.
14. Инструкция чинам киевской сыскальной полиции 3 января 1903 г. [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – Режим доступа: <http://homo-sapiens.com.ua/dokumenty-istoriyi-derzhavi-ta-prava-ukrayini-susk.html>.
15. Чисников В.Н. Закон «Об организации сыскальной части» (1908 г.): предпосылки, содержание, значение [Текст] / В.Н. Чисников // Оперативник (сыщик). – 2008. – № 3. – С. 5–6.